

Szegedi Tudományegyetem
Természettudományi és Informatikai Kar
Földtudományok Doktori Iskola
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

**A MAGYARORSZÁGRA VISSZATÉRŐ MIGRÁCIÓ
TÁRSADALOMFÖLDRAJZI VONATKOZÁSAI**

Doktori (Ph.D.) értekezés tézisei

Lados Gábor

Témavezető:

Dr. Kovács Zoltán

akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár

Szeged

2018

I. A témaválasztás indoklása

A nemzetközi migrációban résztvevők száma töretlenül növekszik évről évre mind globális, mind európai léptékben. A vándormozgalomban résztvevők társadalmi-gazdasági jellemzői (pl. nem, életkor, iskolai végzettség, családi állapot) vagy motivációjuk (önkéntes vagy kényszer vándorlás) eltérő. A migráció számos előnyt, illetve hátrányt jelent a fogadó és a küldő területeknek egyaránt, amelyek kezeléséhez a politikai döntéshozatal jól átgondolt lépéseire van szükség.

A nemzetközi vándorlás vizsgálata évtizedek óta a tudományos kutatások homlokterében áll, azonban a visszatérő migráció – főként kelet-közép-európai léptékben rejlő – jelentősége csak az elmúlt években kapott nagyobb figyelmet (BARCEVICIUS, E. *et al.* 2012, NADLER, R. *et al.* 2016). A külföldről hazatérők jelentős része olyan tudással, készségekkel vagy kapcsolati hálóval tér vissza szülőhazájába, amelyek később gazdasági hasznot eredményezhetnek mind az egyén, mind országa számára. Ez azonban nem feltétlenül valósul meg minden esetben, hiszen lényeges különbségek vannak a visszatérők között. Jelen dolgozat a Magyarországra visszatérő migráció mikrogeográfiai vizsgálatára irányul.

A magyar szakirodalomban eddig főként kvantitatív módszerekkel vizsgálták ezt a vándorlási szakaszt (pl. társadalmi-gazdasági jellemzők ismertetésével), illetve az ország nemzetközi migrációban betöltött szerepének elemzésekor említették általánosságban a jelenséget, a kvalitatív kutatások pedig csak néhány résztemára (pl. vendéglátás, tanulmányi-, időskori migráció) fókuszáltak (RÉDEI M. 2007, ILLÉS S. 2013, KINCSES Á. 2014, IRIMIÁS A. – MICHALKÓ G. 2016). A migráció során az egyénben jelentős identitásváltozás alakulhat ki, amelynek vizsgálatára kevés magyarországi empiria áll rendelkezésünkre (LADOS, G. *et al.* 2013, LADOS, G. – HEGEDŰS, G. 2016, HEGEDŰS G. – LADOS G. 2017). Doktori kutatásom során a magyarországi hazatérők identitásváltozását vizsgáltam meg Sussman kulturális identitásváltozás modellje alapján (SUSSMAN, N. M. 2011), amely a remigránsokat négy csoportba osztja: affirmatív, szubsztraktív, additív és globális identitásúakra.

Ez az újszerű megközelítés az egyén szemszögéből vizsgálja a hazatérés folyamatát, így részletesebb betekintést enged abba, mint a többi vizsgálati módszer. Az ismeretek birtokában lehetőségünk van hatékonyabb hazatérési kezdemények kidolgozására, mert ebben a szemléletben a visszavándorlók nem egységes, homogén csoportként jelennek meg, hanem különböző céllal és problémákkal rendelkező entitásokként.

II. A kutatás fontosabb kérdéseinek bemutatása

A nemzetközi vándorlás több tudományterület számára nyújt vizsgálati lehetőséget, így a folyamat megértését célzó elméletek rendkívül sokféle nézőpontot képviselnek. Ilyenek például a neoklasszikus elméletek (a vándorlás gazdasági, pénzügyi oldalát tartják fontosnak), a strukturalista felfogás (a visszatérés hasznosulását vizsgálja az anyaország szempontjából), a transznacionális megközelítés (a földrajzi terek közötti különbségeket emeli ki), a szociális hálózatok elmélete (a vándorlásban részt vevők közötti információs hálózat kialakulásával értelmezi a migrációt) vagy a szocio-pszichológiai megközelítés (a vándorló egyénben bekövetkező személyiségváltozást emeli ki). A disszertáció ez utóbbi elméletet helyezi középpontba a hazatérő migráció értelmezésénél.

Dolgozatomban arra fő kérdésre kerestem a választ, hogy a különböző hazatérő csoportok hogyan értékelik a külföldről való visszavándorlást? Ezen belül több nézőpontból vizsgáltam a hazatérés folyamatát és a jövőbeli migrációs célokat.

Doktori értekezésem legfontosabb célja, hogy **bemutassam és értékeljem a magyar hazatérő migránsok eltérő csoportjainak viselkedését**. Kutatásomban több szempontot is megvizsgáltam (pl. az egyének identitásváltozását a külföldön betöltött munkakör és a családi állapot alapján), amely a magyarországi visszatérő migráció részletesebb megértését segítheti elő.

E fő cél mellett a dolgozat törekszik a **Magyarországra történő hazatérő migrációt elhelyezni az európai és a kelet-közép-európai kontextusban**. Ennek érdekében ismertettem az elvándorlás és a hazatérés jelenségének fontosabb jellemzőit az Európai Unió tagországaiban, majd a hazatérést támogató kezdeményezéseket mutattam be.

Doktori disszertációmiban három hipotézist vizsgáltam meg. Elsőként az elvándorlók hazatérésre való felkészülését értékeltem, amelyhez a következő hipotézist vizsgáltam meg: ***a magyar hazatérők tudatosan megtervezik a hazatérésüket***. A hazatérés egész folyamatát nagyban befolyásolják a mobilizálható források (pl. materiális és immateriális tőke), illetve az egyén felkészültsége (CASSARINO, J-P. 2004). Ez utóbbihoz sorolható például a hazatéréssel járó költségek és a visszatérés utáni kiadások finanszírozása, illetve a megfelelő információk megléte (pl. munkalehetőségek, adózási feltételek, lakhatási lehetőségek).

Az értekezés második fő célja a visszatérők különböző csoportjai közötti különbségek feltárása volt. A migrációval kapcsolatos kutatások egyik kiemelt témája, hogy a külföldi munkavállalás során az elvándorlók mennyire tudnak elhelyezkedni a saját szakmájukban. Az interjúpartnereket külföldön betöltött munkatapasztalatuk alapján alacsonyban (FEOR 4-9

csoport) és magasan (FEOR 1-3 csoport) képzettekre osztottam. A dolgozat második hipotézise a két csoport közötti különbségek és hasonlóságok feltárására vonatkozott: ***A magasan képzett hazatérők külföldi munkatapasztalatukat jobban fel tudják használni a magyar munkaerőpiacon, mint az alacsonyán képzett visszatérők.***

A harmadik hipotézis a migráció folytonosságára vonatkozott: ***a visszatérés utáni negatív tapasztalatok miatt a hazatérés átmeneti állapot lehet.*** Általánosságban a migrációs folyamat teljes egészét tekintve nem nevezhető egyik szakasz (elvándorlás, hazatérés) sem végleges állapotnak. A szakirodalom szerint számos esetben tapasztalható, hogy a hazatérők személyes okokra (pl. elidegenedés a hazai társadalomtól, kirekesztettség érzése, továbbvándorlás igénye) vagy az általános gazdasági-társadalmi környezetre (pl. alacsonyabb bérszínvonal, kiszámíthatatlan politikai környezet) hivatkozva ismét elhagyják az országot.

III. Alkalmazott kutatási módszerek

A meglévő adatbázisok (pl. KSH, Eurostat, ENSZ) segítségével a Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás térbeli és időbeli sajátosságait mutattam be. A dolgozat első hipotéziséhez szorosan kapcsolódva a „*Re-Turn: Regions benefitting from returning migrants*” című CENTRAL EUROPE finanszírozású projekt (2011-2014) kutatási eredményeit másodelemeztem. A projekt során 2012-ben egy online felmérést folytattunk külföldön élő és hazatért személyek körében. A kutatás célja az elvándorlás és a visszavándorlás motivációinak feltárása volt. Visszatérőknek azokat a migránsokat tekintettük, akik tizenötödik életévüket betöltött nemzetközi migránsként külföldi munkavállalás után hazatértek szülőhazájukba.

A célcsoportokat egyrészt közvetlen e-mail elérhetőségeken, online közösségi oldalakon és az online médián keresztül értesítettük, másrészt olyan migrációs intézményeket kerestünk fel, amelyek kapcsolatban állhattak külföldön élő magyarokkal (pl. Gyere Haza Alapítvány). A vizsgálat összesen hét országra (Ausztria, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Németország, Olaszország, Szlovénia) terjedt ki (N=1913), amelyből az értekezés megírásához a cseh, a lengyel, a magyar és a szlovén mintát használtam fel (N=844).

Doktori kutatásom során a hazatérő migráció vizsgálatához, valamint a Brexit migrációs hatásának elemzéséhez **interjúk felmérést** végeztem, amely során *i)* külföldről hazatért magyarokat, *ii)* az Egyesült Királyságban élő magyarokat, valamint *iii)* olyan szakértőket kérdeztem meg, akiknek vélhetően nagy rálátásuk van az Egyesült Királyság Európai Unióból történő kilépésére. Minden esetben félig-strukturált interjúkat készítettem.

A hazatérő magyarokkal készített interjúk felmérés célja az volt, hogy rávilágítson a (vissza)vándorlás legfontosabb motivációira, mozgatórugóira, és a migrációs döntés mögött húzódnó egyéb tényezőkre. Összesen 48 félig-strukturált interjút készítettem külföldről hazatért magyarokkal 2012 és 2015 között. Az interjúpartnerek minimum egy, maximum tíz év külföldi munkatapasztalattal rendelkeztek. A hazatérők demográfiai összetétele hasonlóságot mutatott a korábbi nemzetközi és hazai kutatásokkal, a mintában többségben voltak a férfiak, a 20 és 34 év közöttiek és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők. A célországok tekintetében az Egyesült Királyságból és az Amerikai Egyesült Államokból hazatérők aránya felül-, míg a Németországból és az Ausztriából visszatérők aránya alulreprezentált volt a kutatásban a hivatalos adatokhoz képest.

A mintaválasztásnál elsődleges célom volt, hogy az interjúalanyokat a külföldi munkatapasztalatuk alapján válasszam ki. A megkérdezett hazatérőket két csoportra osztottam, alacsonyan és magasan képzetekre. Sussman kulturális-identitásváltozás modelljének alkalmazása során ezt a két csoportot kiegészítettem a családi állapottal és az így létrejött homogén csoportok lehetővé tették a modellel való összevetést. A mintavétel hólabda módszerrel történt, azaz a megkérdezett személyek további lehetséges interjúpartnert ajánlottak. Az első megkeresések személyes kapcsolati hálóból indultak, amelyeket kutatói hálózatokon, közösségi felületeken és migrációs intézményeken keresztül elindított további hólabdák követtek. A mintavételezés végét az jelentette, hogy már nem jelentek meg további új nézőpontok a hazatérők részéről.

A kiértékelés elméleti keretének NAN M. SUSSMAN (2011) kulturális identitásváltozás modelljét vettem alapul és elemeztem a magyar hazatérők eltérő migrációs pályáját. A modellben a hazatérők több csoportja különíthető el aszerint, hogy mennyire volt zökkenőmentes és nyugodt a vándorló visszaailleszkedés saját országába, illetve mennyire volt elégedett saját hazatérésével. Ezen elméleti konstrukció hozzájárulhat a hazatérőkben végbemenő változások pontosabb megértéséhez, miközben a hazatérők jövőbeli migrációs pályájára is következtetni tudunk, nevezetesen, hogy véglegesnek tekinthető-e a visszavándorlás vagy egyes csoportok inkább az újbóli elvándorlás mellett döntenek.

Az interjúpartnerekkel készített személyes interjúk általában semleges helyszínen készültek, de több esetben a hazatérő saját munkahelyén történt a találkozás. Egy esetben Skype-on történt a megkérdezés. Az interjúkról hangfelvételeket és kivonatokat készítettem. A beszélgetés rögzítését egy esetben utasította el a megkérdezett, így arról a találkozóról jegyzetet készítettem. Az interjúkivonatok során álneveket használtam, a szövegek kiértékelését pedig egy interjú-elemző szoftver, az NVivo 11 program segítségével végeztem el.

A dolgozatban az Egyesült Királyság Európai Unióból való kilépését (Brexit) is megvizsgáltam, amely elemzéshez korábbi interjúpartnereim által javasolt személyekkel készítettem interjúkat (olyan személyekkel, akik az interjúk elkészítése során az Egyesült Királyságban dolgoztak). A témában összesen három interjút készítettem, amelyeket 2016. december és 2017. február között Skype-on keresztül rögzítettem. Ezeket a szövegeket a korábban bemutatott módon (álnevek használata, NVivo 11) dolgoztam fel.

Az interjúk felmérés módszerét a *Brexit várható migrációs hatásainak elemzéséhez* is felhasználtam. A migrációs döntés egyéni céljainak megismeréséhez három az Egyesült Királyságban élő magyart interjúvoltam meg, a Brexit várható migrációs hatásainak pontosabb megismeréséhez további három szakértői interjút készítettem.

A dolgozat elkészítéséhez **tartalomelemzésre** is szükség volt, amely szintén a Brexit migrációs hatásainak vizsgálatához tartozott, amelynek célja olyan vélemények vagy élettörténetek feldolgozása volt, amelyek közvetlenül a kivándorolt emberektől származnak, így ezekben a történetekben a média befolyása nem érvényesült. A vizsgálati időszak 2016. március 1-e (az első Brexittel kapcsolatos vélemény a blogon) és 2018. június 30-a közé esett. A Brexit szóra összesen 262 találatot kaptam, többségük egy másik honlapra (a blog nevével megegyező, „hataratleko.hu” honlapra) vezetett. Összesen 61 bejegyzés foglalkozott a Brexittel, amelyek egy részét a kilépéssel kapcsolatos hírek és az elérhető statisztikai adatok ismertetése, másik részét a kivándoroltak véleménye alkotta. A véleményeket tovább szűkítettem az alapján, hogy az adott vélemény az Egyesült Királyságban vagy egy másik országban élő véleményformálótól származik, így végül a kutatás során 26 véleményt használtam fel az interjúk mellett.

A kutatási eredmények összegzésénél kitértem azok gyakorlati hasznosíthatóságára, amelyek főként a migrációs szervezeteket és a politikai döntéshozókat célozzák meg.

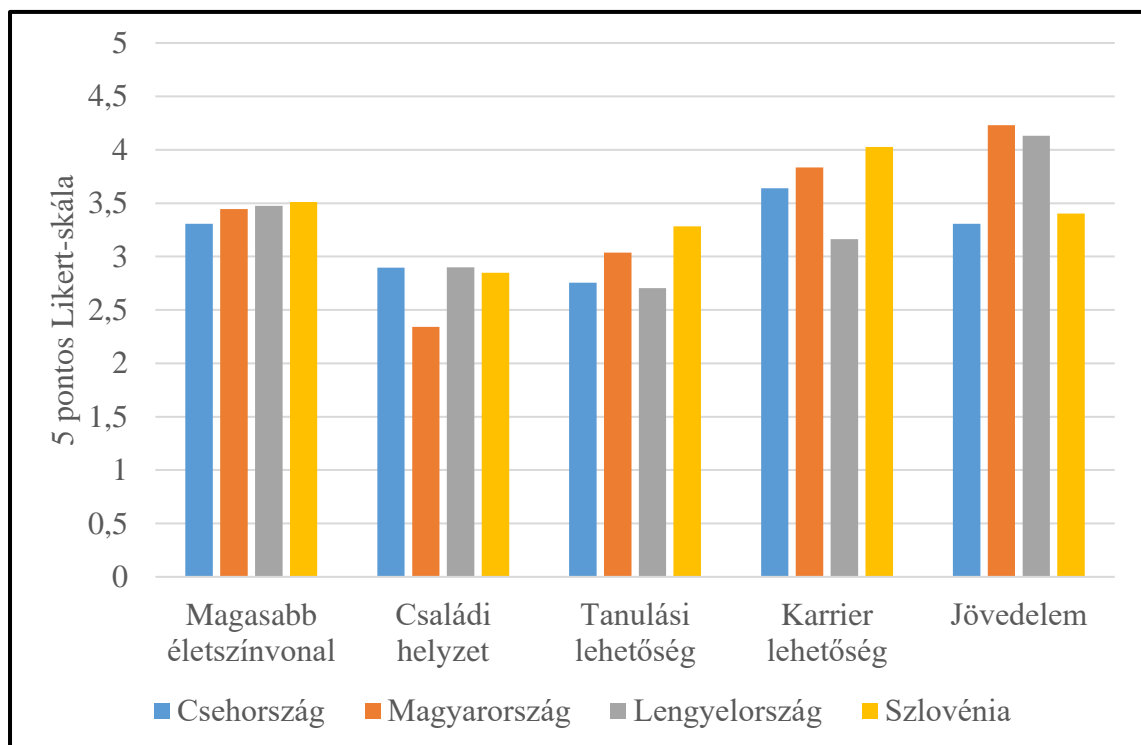
IV. A kutatás eredményeinek tézisszerű összefoglalása

A dolgozat főbb szerkezetét tekintve két nagyobb részből áll, egy leíró, ismertető részből (3. és 4. fejezetek), amely bemutatja a nemzetközi migráció legfontosabb szakirodalmi vonatkozásait, illetve ismerteti a kelet-közép-európai országokat, köztük Magyarországot érintő nemzetközi munkaerő-elvándorlás fontosabb jellemzőit. A másik rész egy feltáró, elemző rész (5., 6., 7. és 8. fejezetek), amely másodlagos (pl. Re-Turn projekt online kérdőíves felmérés) és elsődleges adatok felhasználásával a visszatérő migráció folyamatát vizsgálja.

1. Munkám során összehasonlítottam a kelet-közép-európai hazatérők sajátosságait.

A kérdőíves felmérés válaszadói között *i*) hazatérők, *ii*) potenciális hazatérők, valamint *iii*) külföldön dolgozók különíthetők el. Azok, akik a megkérdezés idején úgy gondolták, hogy nem kívánnak hazatérni anyaországukba, mindegyik nemzetiségen belül kisebbségben voltak, míg a hazatérők aránya a lengyel és a magyar mintákban volt a legmagasabb. Az anyaországhoz való kötődésre utal a külföldi tartózkodás várható időtartama. Rövid távon (<1 év) a csehek és a lengyelek, középtávon (1-5 év) pedig a magyarok terveztek legtöbbször hazatérni, így a felmérés eredményei egybecsengenek azokkal az kutatásokkal, amelyek a külföldi munkavállalás átmeneti, időszakos jellegét hangsúlyozzák (KOVÁCS É. – MELEGH A. 2000, HORVÁTH Á. 2016).

Az elvándorlási motivációknál *i*) a magasabb kereseti lehetőségek, *ii*) a kedvezőbb karrier lehetőségek, és *iii*) a jobb életszínvonal jelent meg (1. ábra). A négy nemzet válaszadói közül a magyaroknál a legnagyobb a külföldön elvárt fizetési igény, amely a 2008-ban bekövetkezett gazdasági- és pénzügyi válság után tapasztalt nehéz körülményekkel magyarázható (pl. megugró hiteltörlesztések). Ehhez részben kötődve a magyar és a lengyel válaszadók esetében a végzettségükhöz képest alacsonyabb munkakörben dolgozók aránya nagyobb volt, mint a cseh és a szlovén megkérdezettekénél, amely a külföldön szerzett jövedelmekben is megmutatkozott.

1. ábra: Kelet-Közép-Európa elvándorlóinak fő motivációi

Forrás: Re-Turn projekt kérdőíves vizsgálat, 2012

A hazatérési motivációknál a cseh és a szlovén remigránsok számára az otthoni viszonylag jobb életszínvonal és egyéb makro-tényezők számítottak leginkább (pl. társadalmi alapellátás, stabil szociális jóléti rendszer), míg a lengyel és a magyar hazatérők esetében a családnak volt a legnagyobb visszahúzó szerepe (1. táblázat). A visszatérési motivációk közötti különbségekből arra következtethetünk, hogy e két nemzetiség számára a makro-tényezők jelentősek, mint a fejlettebb gazdaságú poszt-szocialista országokból származóknak, így a hazatérést támogató kezdeményezések kidolgozásánál a család szerepére is hangsúlyt kellene fektetni (pl. segítségnyújtás a bölcsődei/óvodai/iskolai rendszerben való beilleszkedésben, álláskeresés a család többi tagja számára).

	Csehország, N=32	Magyarország, N=38	Lengyelország, N=50	Szlovénia, N=22
Általános életkörülmények	3,88	2,87	3,20	4,05
Családi helyzet	4,00	3,53	3,72	3,91
Barátok közelsége	3,65	2,87	2,90	3,45
Oktatási-képzési kínálat	2,37	2,03	2,54	2,77
Karrierlehetőségek	2,87	2,82	2,93	3,27
Jövedelem	2,81	2,39	2,66	2,90
Tájkép/természeti környezet	2,44	2,45	2,57	3,68
Társadalmi alapellátás	2,19	2,37	2,50	3,55
Kulturális/éjszakai élet	2,32	2,45	2,14	2,68
Szociális jóléti rendszer/biztonság	2,16	2,13	2,40	3,36

1. táblázat: A kelet-közép-európai remigránsok fő visszatérési motivációik¹

Forrás: Re-Turn projekt kérdőíves vizsgálat, 2012

2. Megvizsgáltam, hogy az Egyesült Királyságban élő magyarok milyen migrációs terveket dolgoztak ki a szigetország jövőbeni migrációs változásaira.

A szigetországban élő magyarok között a tartalomelemzés és az interjúk felmérés eredményei alapján négy típusú elvándorolt különíthető el: *i)* szigetországban maradó, *ii)* továbbköltöző, *iii)* Magyarországra hazatérő, és *iv)* bizonytalan. Az érintettek közül a többség továbbra is külföldön képzei el a jövőjét. A továbbköltözők és a hazatérők

¹ Az értékek öt pontos Likert skála alapján értelmezhetők

számára a jövőbeni változások csupán megkönnyítették az elvándorlást, azonban nem elsődleges okként jelentek meg. A bizonytalanok ellenben egybehangzó véleménnyel a munkanélkülivé válást említették, mint aggasztó lehetőséget, számukra sem a tovább költözés, sem a hazatérés nem jelentett köztes megoldást.

3. Összevettem egymással a kelet-közép-európai kezdeményezéseket, amelyek a külföldről hazatérő állampolgárok támogatását tűzték ki célul.

A külföldről való hazatérést számos program és kezdeményezés támogatja, amelyeket az egyes célkitűzések, célcsoportok, a földrajzi lefedettség vagy a támogatás formája alapján különítünk el egymástól. A leggyakrabban használt típusok a hazacsábító, a reintegráló, az újrafoglalkoztató és a helybentartó kezdeményezések. Azok a támogatások tekinthetők sikeresebbnek, amelyek egyszerre több módon próbálják segíteni a hazatérőket (pl. egyszerre valósítanak meg hazacsábítást és újrafoglalkoztatást). A magyarországi kezdeményezések vizsgálata során kiderült, hogy eddig viszonylag kevés ilyen törekvés valósult meg és ezek egy-egy szűkebb célcsoportra (pl. kutatók, Egyesült Királyságban élő fiatalok) fókuszáltak.

4. A kulturális-identitásváltozás modellje alapján összehasonlítottam egymással a visszatérő magyarokat.

Sussman kulturális-identitásváltozás modellje négy típusú hazatérőt különít el egymástól az alapján, hogy az elvándorlás során hogyan viszonyultak a saját és a befogadó ország kultúrájához: affirmatív („megtartó”, „megerősítő”), szubtraktív („kivonó”, „kisebbitő”), additív („összeadó”, „összetevő”) és globális („kozmopolita”) identitás. A modellt kiegészítettem a külföldön betöltött munkahely típusával és a családi állapottal, így az egyes identitástípusok e két jellemző mentén is könnyen beazonosíthatók lettek.

Az affirmatív identitásúak rendszerint alacsonyán képzett családok hazatérői voltak, akik számára saját identitásuk megőrzése kiemelten fontos volt. A külföldi munkavégzés érzelmileg megviselte őket, általános volt a nehéz munkakörnyezet és a külföldiekkel való állandó nézeteltérés. Az alacsonyabb nyelvi készségeik miatt nem tudtak beilleszkedni a befogadó társadalomba, valamint sok magyarral dolgoztak együtt, ami a külföldiektől való elszigetelődéshez vezetett. Ezek az okok együttesen azt eredményezték, hogy a külföldi munkavállalás során a csoport tagjainak megerősödött

magyar identitása. A számos negatív tapasztalat miatt az elvándorlást kudarcként élték meg, így a hazatérés igazi megkönnyebbülést jelentett számukra.

A szubtraktív csoportba tartozó visszatérők többnyire alacsonyan képzett egyedülállók voltak, akik legfeljebb idegennyelv-ismeretüket tudták fejleszteni. A visszavándorlást rendszerint negatívan élték meg, így esetükben ismételt elvándorlásra lehet számítani.

Additív indentitásúak egyrészt magasan képzett családok, másrészt alacsonyan képzett egyedülállók közül kerültek ki. Mindkét „altípus” próbált minél többet kamatoztatni külföldi munkája során (pl. nyelvi kompetenciák, szakmai kapcsolatok, új ismeretek), viszont megtartották saját identitásukat is. A családok számára a visszatérés nem volt annyira pozitív tapasztalat, mert a végső döntést a családjuk hozta meg helyettük (pl. a gyermekek kívánsága volt a visszaköltözés), így számukra az újbóli elvándorlás egy lehetséges jövőbeni stratégia maradt. Az egyedülálló additív hazatérők sikeresen vissza tudtak illeszkedni saját szakmájukba, ahol a külföldön szerzett ismereteik és tapasztalatuk révén munkaerőpiaci előnyben voltak az otthon maradt kollégáikhoz képest.

A globális indentitás típusú a magasan képzett, egyedülálló hazatérők képezték, akik visszatérésüket követően korábbi kapcsolataikat kihasználva gyorsan munkába tudtak állni és rendszerint új készségeik (pl. vezetői tapasztalat, új technológiák ismerete) miatt szakmai előléptetésben részesültek. Esetükben az elvándorlás valós stratégiaként jelenik meg, mert személyiségükből adódóan rugalmasan tudnak alkalmazkodni az új munka- és életkörülményekhez.

A doktori kutatás alapját szolgáló mintában az additív indentitás fordult elő legtöbbször, ezt követte a szubtraktív, majd a globális indentitás típus. Ezzel a magyar minta a hong kong-i és a japán mintára hasonlít, amelyet Sussman a negatív gondolkodású társadalmakkal azonosít.

5. Megvizsgáltam a külföldi munkatapasztalat visszatérés utáni hasznosíthatóságát.

A külföldi munkatapasztalat hasznosíthatósága nagyban függ a külföldön megszerzett új képességektől. A disszertációban alacsony és magasan képzett hazatérőkre osztottam az interjúpartnereimet. A migrációs diskurzusoknál általában az alacsonyabb munkakörökben dolgozók esetében merül fel a *brain waste*, vagyis az agypazarlás veszélye, amely azt jelenti, hogy az anyaországban szerzett tudás külföldön elvész. Az értekezésben bemutatott eredmények azonban azt tükrözik, hogy az alacsonyabb munkakörökben dolgozók is érhetnek el szakmai sikereket hazatérésüket követően.

Ilyen jól hasznosítható tudás például az idegennyelv-ismeret fejlesztése. A magasan képzettek esetében a szakmai fejlődés szinte kivétel nélkül megjelent, emellett a vezetői képességek és a szakmai kapcsolatok kialakítása tette az ő hazatérésüket sikeresebbé. A globális identitás típusához hasonlóan ebbe a csoportba tartozók többsége könnyen vissza tudott illeszkedni a munkaerőpiacra köszönhetően annak, hogy kapcsolatban maradtak korábbi munkáltatójukkal.

6. Kiemeltem a mikro- és a makro-tényezők befolyását az egyes vándorlási szakaszokban.

A vándorlás különböző szakaszaiban (kivándorlás előtt, kivándorlás alatt, hazatérést követően) mind a mikro- (pl. család és barátok közelsége, szakmai előmenetel, életminőség), mind a makro-tényezők (pl. bérszínvonal, munkahelyi környezet, befogadó társadalom, természeti környezet) megjelentek, amelyeket az alacsonyan és a magasan képzett hazatérőknél hasonlítottam össze. Kivándorlás előtt az elvándorlási motivációkban mutatkoztak markáns különbségek. A magasan képzettek számára a mikro-tényezők (pl. szakmai fejlődés) voltak fontosabbak, az alacsonyan képzettek viszont főként a külföldön remélt magasabb fizetések (makro-tényező) miatt vándoroltak el. A külföldi munkavégzés ideje alatt mindkét csoport a makro-tényezőket említette döntő többséggel. Ilyen például a munkamorál, a befogadó társadalom vagy az adott ország ellátórendszere, amelyek általában pozitív benyomást keltettek az interjúpartnerekben. A visszatérésnél a mikro-tényezők erőteljesebben megjelentek, amelyek közül a családot és a szakmai előrelépést lehet kiemelni.

V. Az értekezés témakörében megjelent publikációk

- HEGEDŰS G. – LADOS G. 2017. A visszavándorlás és az identitásváltozás kapcsolatának vizsgálata a hazatérő magyarok példáján. *Területi Statisztika* 57. (5): 512-536.
- LADOS, G. – HEGEDŰS, G. 2016. Returning home: An evaluation of Hungarian return migration. *Hungarian Geographical Bulletin* 65. (4): 321-330.
- HEGEDŰS G. – LADOS G. 2015. A remigrációval kapcsolatos európai és magyarországi nemzeti politikák elemzése. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 12. (1): 38-49.
- LADOS G., HEGEDŰS G., KOVÁCS Z. – BOROS L. 2015. Oda és vissza – Az elvándorlás hatásainak és a visszavándorlás lehetőségeinek értékelése hazánkban. In: FÁBIÁN A. –

BERTALAN L. (szerk.): *Otthon a Kárpát-medencében*. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 115-136.

- KOVÁCS, Z., BOROS, L., HEGEDŰS, G., LADOS, G., DUDÁS, G. 2014. What brings people back?: Opportunities and obstacles of return migration in Central Europe. In: BROUCEK, S. – GRULICH, T. (eds.): *Nová emigrace Z České republiky po roce 1989 a návratová politika*. Etnologický ústav, Praha, 38-56.
- BOROS L., HEGEDŰS G., LADOS G. – KOVÁCS Z. 2013. Kivándorlás okozta társadalmi és gazdasági problémák kezelése Kelet-Közép-Európában. *A Falu* 28. (4): 21-32.
- LADOS, G., KOVÁCS, Z., HEGEDŰS, G. – BOROS, L. 2013. Challenges of brain drain and obstacles of return migration on Hungary: An empirical perspective. *Berichte, Geographie und Landeskunde* 87. (4): 441-458.
- LADOS, G. 2013. The impact and importance of return migration in East Central Europe. *Forum Geografic* 12. (2): 123-137.
- KOVÁCS, Z., BOROS, L., HEGEDŰS, G. – LADOS, G. 2013. Introduction. In: LANG, T. (eds.): *Return migration in Central Europe: Current trends and an analysis of policies supporting returning migrants*. IfL, Leipzig, 5-10.
- LADOS, G. 2013. Return migrants in East Central Europe. In: ILIES, A., KOVÁCS, Z., KOZMA, G. – POPA, N. (eds.): *Regional development and cross border cooperation*, Universitatii din Oradea, Oradea, 26-30.
- LADOS G. – HEGEDŰS G. 2012. A re-migráció európai és hazai lehetőségeinek értékelése a munkaerőpiac szempontjából. In: NYÁRI D. (szerk.): *A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfusok Országos Konferenciájának Tanulmánykötete*. SZTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 509-523.